

ЛІНА МАЛИШ,

доктор соціологічних наук, доцент кафедри соціології Національного університету «Києво-Могилянська академія» (04070, Київ, вул. Волоська, 8/5)

LINA MALYSH,

Doctor of Sciences in Sociology, Associate Professor at the Department of Sociology, National University of Kyiv Mohyla Academy (8/5, Voloska St., Kyiv, 04070)

malysh.lina@ukma.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0003-3155-3209>

Ексклюзія та громадянська участь у воєнний час: виміри, ризики та зв'язок¹

Необхідною умовою існування будь-яких систем, у тому числі й соціальних, є їхня стійкість — спроможність до самовідтворення під час спротиву зовнішнім загрозам. У періоди криз ця характеристика набуває особливої ваги для збереження соціуму, проявляючись у виконанні ним функцій протистояння, адаптації, підтримки та відновлення. У межах описаної перспективи розгляду національної стійкості у фокусі дослідницької уваги перебувають суспільні конфігурації — мінливі динамічні стани, утворювані взаємодіями індивідів у процесі розвитку системи та її масштабних змін (Дембіцький, 2025).

Одним з інструментів забезпечення стійкості українського суспільства впродовж російсько-української війни є участь населення в усіх сферах суспільного життя. Зокрема, громадянська участь (civic participation) становить сукупність форм активностей, скерованих на посилення адаптивних можливостей соціуму та сприяння спільному добробуту. Конфігурації громадянської участі, які при цьому утворюються, спрямовані на інституційну самоорганізацію, стратегією якої є нормалізація стану соціальної системи загалом.

Попри те, що активні студії участі розпочалися ще в 1960-х роках, наразі відсутнє стале визначення змісту цього терміна. Поряд із ним доволі часто звертаються до понять соціальної активності (social activity), соціальної інтеграції (social integration) та соціального включення (social inclusion), які подекуди вживають як його синоніми (Koster, Nakken, Pijl, van Houten, Lutje Spelberg,

¹ Матеріал підготовлено завдяки фінансуванню за напрямом використання бюджетних коштів «Підтримка пріоритетних для держави наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок» бюджетної програми КПКВК 6541230. Наукова робота «Національна стійкість України під час російсько-української війни: суспільні конфігурації».

2008). Крім того, чимало досліджень соціальної зумовленості громадянської участі (Barrett, Brunton-Smith, 2014; Cnaan, Park, 2016) не дають комплексної відповіді на питання щодо параметрів її зв'язку з іншими формами соціального залучення, яке набуває особливої актуальності у воєнний час.

Кризові явища, до яких належить війна, характеризуються негативними наслідками для соціальної системи, зокрема підвищенням рівнів виключення та депривації, що, своєю чергою, може обмежувати населення у втіленні громадянських ініціатив. Таким чином, комплексний розгляд громадянської участі передбачає звернення не лише до її власних конфігурацій, а й до характеристик ексклюзії як фону її розгортання, що накладає відбиток на коло потенційних дій індивідів.

Отже, метою цієї статті є з'ясування параметрів та ризиків громадянської участі та ексклюзії в українському соціумі, а також зв'язку між участю та ексклюзією. Емпіричною основою розвідки слугує масив даних соціологічного моніторингу «Українське суспільство» Інституту соціології НАН України за 2024 рік ($N = 4101$). Його генеральну сукупність становить доросле населення України, яке мешкає на контрольованих урядом територіях і користується смартфонами. Статистична похибка вибірки за довірчої ймовірності 95% сягає 1,5%, дизайн-ефект дорівнює 1,1 (Дембіцький, 2024).

Соціальна ексклюзія в українському соціумі

Поняття ексклюзії та інклюдії здебільшого використовують для позначення протилежних полюсів на біполярних шкалах можливостей індивідів досягати вищих позицій соціальних ієрархій і володіти значною кількістю дефіцитних ресурсів (Marlier, Atkinson, 2010; Nekoei, Sinn, 2021; Carrino, Farnia, Giove, 2024). Згідно з іншим, менш поширеним підходом, ці терміни не є антонімічними, оскільки позначають феномени з відмінним механізмом виникнення та відтворення (Silver, 2010: p. 193).

З огляду на складність феномену ексклюзії, виокремлюють низку її вимірів, передусім виключення з економічного життя (economic exclusion), зі сфери соціальних послуг (exclusion from social services), а також із громадянського та суспільного життя (exclusion from civic and social life) (UNDP, 2011). Водночас можливе звуження цього переліку і фокусування на одному (Оксамитна, Хмелько, 2004) чи кількох вимірах (UNDP Ukraine, 2011), ключовим з яких, однак, є економічний.

Для характеристики ексклюзії вживають два головні показники: рівень (level) — частка тих, хто потерпає від ексклюзії, та глибина (depth) — середня кількість проявів ексклюзії, з якими індивіди стикалися (UNDP, 2011: pp. 35–37). В емпіричних дослідженнях було виявлено три групи чинників ексклюзії: індивідуальні ризики (individual risks) — характеристики осіб на кшталт статі, віку, гендеру, мови, здоров'я, освіти, доходів тощо (UNDP, 2011: pp. 42–47); драйвери (drivers of exclusion) — соціальне середовище індивідів, утворюване структурами та інституціями, цінностями, поведінковими практиками, а також політиками (UNDP, 2011: pp. 49–66); локальний контекст (local context) — набір

соціоекономічних чинників, що є тлом для решти груп чинників (UNDP, 2011: рр. 67–74).

Під ексклюзією в цьому дослідженні розумілися доступність індивідам благ і можливостей, необхідних для задоволення їхніх основних потреб. Вона вимірювалась на підставі розширеної 20-пунктної версії опитувальника Інтегрального індексу соціального самопочуття¹, розробленого Євгеном Головахою та Наталією Паніною, де містились запитання щодо достатності індивідам таких благ: вміння жити у нових суспільних умовах; здоров'я; робота, що підходить; необхідний одяг; добротне житло; сучасні економічні знання; упевненість у своїх силах; необхідна медична допомога; модний та красивий одяг; необхідні меблі; сучасні політичні знання; рішучість у досягненні своїх цілей; юридична допомога для захисту своїх прав та інтересів; можливість повноцінно проводити відпустку; можливість мати додатковий заробіток; можливість купувати найнеобхідніші продукти; ініціатива і самостійність у розв'язанні життєвих проблем; повноцінне дозвілля; можливість працювати з повною віддачею; можливість харчуватися відповідно до своїх смаків; можливість дати дітям повноцінну освіту. Для відповіді на запитання була передбачена шкала: 1 — не вистачає; 2 — важко сказати, вистачає чи ні; 3 — вистачає; 4 — не цікавить. Таким чином, змінні переліку стосувалися економічної ексклюзії, а також виключення зі сфери соціальних послуг. Попри відсутність індикаторів ексклюзії з громадянського та соціального життя, в опитувальнику були наявні показники рівня особистісних якостей, знань та вмінь, важливих для ефективних соціальних взаємодій.

Розроблення інструменту для вимірювання ексклюзії здійснювалося у три етапи. На першому було відібрано сукупність благ та можливостей, які задовольняли трьом вимогам. По-перше, вони мали бути важливими — тобто на відсутність зацікавленості у них мали вказувати менш як 10% опитаних. По-друге, ресурс чи можливість не мали бути загальнодоступними — відповідно, більш як 30% опитаних мали відзначати його нестачу. По-третє, запитання щодо доступності благ і можливостей мали бути застосовними для всіх категорій населення. Так, можливість дати освіту своїм дітям не буде стосуватися категорії осіб без дітей, а питання щодо трудової діяльності — осіб поза ринком праці, а отже, відповідні запитання належало вилучати при формуванні вимірювального інструменту. У результаті відбору було одержано перелік із семи благ, до якого увійшли здоров'я, хороше житло, необхідна медична допомога, рішучість у досягненні своїх цілей, можливість повноцінно проводити відпустку, повноцінне дозвілля та можливість харчуватися відповідно до своїх смаків.

На другому етапі значення змінних, які відображали достатність перелічених ресурсів за шкалою від 1 до 3², було квантифіковано засобами оптимального шкалювання. На одержаних змінних було проведено факторний аналіз³,

¹ У масиві 2024 року до неї було додано запитання щодо можливості дати дітям повноцінну освіту.

² Альтернативу «не цікавить» розглядали як пропущене значення.

³ Факторний аналіз методом головних компонентів, КМО = 0,784, критерій сферичності Бартлетта значимий на рівні $p < 0,001$.

у перебігу якого було одержано однофакторне рішення. Оскільки індикатор достатності рішучості у досягненні своїх цілей мав найменше факторне навантаження й, до того ж, найслабше корелював із рештою змінних, його було видалено з фінального переліку індикаторів, вжитого для побудови показника ексклюзії¹. У цілому, відібрані змінні у своїй сукупності давали змогу описати ексклюзію у вимірах доступності індивідам головних вітальних ресурсів, необхідних для повноцінного життя.

На третьому етапі було побудовано показники рівня та глибини ексклюзії. Глибина ексклюзії відображала кількість недоступних респондентам благ зі списку з шести позицій. Рівні ексклюзії та інклюзії визначалися як частки осіб, яким доступна певна кількість благ або можливостей (табл. 1).

Таблиця 1

Операціоналізація ексклюзії та інклюзії

Запитання	Виміри	Розмірності
Чого з наведеного Вам не вистачає? • Здоров'я • Хорошого житла • Необхідної медичної допомоги • Можливості повноцінно проводити відпустку • Повноцінного дозвілля • Можливості харчуватися відповідно до своїх смаків	Ексклюзія	Нестача 5–6 благ або можливостей із переліку
	Часткова ексклюзія / інклюзія	Нестача 2–4 благ або можливостей із переліку
	Інклюзія	Нестача 0–1 блага або можливостей із переліку

З-поміж шести благ і можливостей респонденти найчастіше відзначали проблеми з рекреацією: повноцінного проведення відпустки бракувало 69,1% опитаних, а дозвілля — 53,6%, тоді як на їхню достатність вказали лише 9,8% та 17,8% респондентів відповідно. Доступність решти ресурсів виявилася вищою: здоров'я та медичної допомоги не вистачало 47,9% і 42,2% респондентів, а житла та можливості харчуватись за смаком — 38,1% і 38,9% відповідно. При цьому для двох перших було властивим переважання частки депривованих (на 22,8% та 13,4%), тоді як для останньої пари вона приблизно дорівнювала частці задоволених.

З урахуванням того, що чотири позиції з шести у списку ексклюзивних благ і можливостей стосувалися задоволення вітальних потреб, глибина ексклюзії була значною: середня кількість ресурсів, брак яких відчували індивіди, становила 2,9 за стандартного відхилення 1,78, а медіана дорівнювала 3. Це підтверджується і тим, що глибина інклюзії виявилася доволі невисокою — середнє становило 1,59 (стандартне відхилення 1,55), медіанне значення взагалі становило лише 1.

Щодо рівня ексклюзії, то частка ексклюзованих досягала 21,4%, і на додачу частка осіб, у яких глибина ексклюзії була максимальною — їм не вистачало усіх шести ресурсів — становила 8,3%. Однак і відсоток інклюзованих був приблиз-

¹ Одержаний фактор пояснював 39,6% загальної дисперсії.

но таким самим, сягаючи 24,5%, а тих, хто не маркував жоден із шести ресурсів як недостатній, виявилося 11,4%. Решта індивідів (54,1%) займали проміжну позицію між полюсами шкали ексклюзії–інклюдії.

Таким чином, загалом можна констатувати досить істотні глибину та рівень ексклюзії. Водночас, попри фіксацію доволі суттєвого обсягу найбільш уразливої категорії ексклюзованих, він урівноважувався категорією інклюдованих.

Додаткову характеристику ексклюзії, поряд із її глибиною та рівнем, становить її варіативність серед різних соціальних категорій. Інструментарій дослідження уможлиблював розгляд лише індивідуальних характеристик, які могли б зумовлювати ймовірність ексклюзії — так званих ризиків. В емпіричних розвідках було визначено належність до таких характеристик статі, віку, релігійної належності, освіти, місця проживання, етнічності, мови та інших соціодемографічних параметрів (UNDP, 2011: рр. 42–47). Відповідно до наявних у масиві даних, у розвідці тестували такі з них: стать (чоловіча або жіноча), вік (три категорії: [18–35]; [35–50]; [50+]), освіта (відсутня або наявна вища освіта), економічна депривація (бідні; з середніми доходами; заможні¹); зайнятість (зайнятий або незайнятий); місце проживання (обласний центр; інше місто області; селище міського типу; село), регіон (Захід, Центр, Південь, Схід).

Для визначення ризиків належності до категорії ексклюзованих було побудовано логістичну регресію із застосуванням дихотомії «відсутність ексклюзії — ексклюзія» як залежної змінної². У результаті до фінального переліку ризиків увійшли стать, вік, освіта, економічна депривація та регіон. Перелічені предиктори пояснювали 16,3%³ варіативності залежної змінної, точність прогнозу по категоріях становила 65,2% (64,8% для неексклюзованих та 65,6% для ексклюзованих), параметри моделі подано у таблиці 2.

Як видно з оцінок моделі, найбільші шанси потрапити до категорії ексклюзованих мають жінки середнього віку без вищої освіти із середніми або низькими доходами, які мешкають у Східному регіоні. Зауважимо, що якщо жінки та особи без вищої освіти традиційно належать до вразливих категорій (Pantazis, Ruspini, 2006; Cuesta, López-Noval, Niño-Zarazúa, 2024), то відсутність відмінностей між найстаршою та наймолодшою віковими групами ґрунтується передусім на тому, що серед перших спостерігаються найвищі частки самоексклю-

¹ Рівень економічної депривації визначався на підставі запитань щодо необхідності економити на таких благах, як: продукти харчування; оплата комунальних послуг; бюджетні електроприлади; нова велика побутова техніка; дорогі товари. До бідних відносили тих, хто міг дозволити собі щонайбільше купівлю харчів; до осіб із середніми доходами — тих, хто не економив на оплаті комунальних послуг і/або бюджетних електроприладах, але економив на дорожчих товарах та послугах; заможними вважали респондентів, які могли дозволити собі нову велику побутову техніку та/або решту дорогих товарів на кшталт машини, квартири чи земельної ділянки.

² До тих, хто не належить до ексклюзованих, включали інклюдованих та частково ексклюзованих/інклюдованих. З огляду на відносно невелику частку ексклюзованих задля точності прогнозу значення залежної змінної було зважено таким чином, щоб збалансувати відсотки ексклюзованих та неексклюзованих (вагові коефіцієнти становили: для ексклюзованих = 3, для неексклюзованих = 1).

³ За критерієм Нагелкерка.

зованих, які декларують відсутність зацікавленості навіть у базових ресурсах і можливостях. Натомість регіональні відмінності віддзеркалюють те, наскільки певні території постраждали від наслідків воєнних дій, зокрема заподіяних регулярними обстрілами. При цьому відмінності у співвідношеннях шансів є найвищими для показника економічної депривації — у бідних вони у 7,2 раза вищі, ніж у заможних, тоді як для осіб із середніми доходами така різниця майже втричі менша ($OR = 2,7$).

Таблиця 2

Ризики ексклюзії, параметри моделі

Параметр	<i>B</i>	Стандартна похибка	Вальд	<i>df</i>	Значимість	<i>Exp(B)</i>
Константа	−1,632	0,134	148,919	1	0,000	0,195
Стать	−0,255	0,059	18,813	1	0,000	0,775
Вік:			48,634	2	0,000	
18–35 років	−0,059	0,076	0,613	1	0,434	0,943
36–50 років	0,370	0,064	33,822	1	0,000	1,448
Регіон:			18,973	3	0,000	
Захід	−0,359	0,087	17,237	1	0,000	0,698
Центр	−0,115	0,069	2,784	1	0,095	0,891
Південь	−0,241	0,104	5,363	1	0,021	0,786
Освіта	0,276	0,057	23,585	1	0,000	1,318
Економічна депривація:			442,075	2	0,000	
Бідні	1,978	0,119	275,793	1	0,000	7,231
Середні доходи	0,985	0,121	66,202	1	0,000	2,678

Примітки: у моделі визначаються шанси потрапити до категорії ексклюзованих. Референтні категорії змінних моделі: для статі — жінка; для віку — 51+; для регіону — Схід; для освіти — вища; для економічної депривації — заможні.

Таким чином, з-поміж ризиків ексклюзії економічне становище і лишається одним із найвагоміших, а бідні, очікувано, є найуразливішою категорією. Водночас можна припустити, що прогностичні можливості моделі підвищилися б за умов додавання до переліку відсутніх наразі у масиві предикторів змінних, що описують особливості позиції індивідів у воєнний час.

Громадянська участь населення України

Поняття участі вказує на залучення індивідів та внесок до різних сфер соціального життя (Newton, Giebler, 2008). У сучасних емпіричних дослідженнях виокремлюють три основні форми участі: політичну (political participation), громадянську (civic participation) та соціальну (social participation), — відповідно до

сфер, де вона розгортається. Своєю чергою, у їхніх межах виокремлюються різновиди, на яких фокусується дослідницька увага, наприклад: популярним напрямом студій політичної участі є звернення до інформаційного активізму (information activism) (Halupka, 2016) і, зокрема, академічного активізму (academic activism) (Costas et al., 2025); у громадянській участі вирізняються дослідження волонтерства (volunteering) (Fedinec, 2023), а також підтримки та допомоги іншим (supporting-helping individuals) (Cnaan, Park, 2016)¹; у соціальній участі акцент робиться на особливостях її перебігу серед певних категорій осіб (Hashidate et al., 2021).

Позаяк ідеться про ефективне функціонування соціуму за воєнних часів — увагу в цій статті звернено саме на громадянську участь, яку в цьому дослідженні визначали як сукупність форм активності, спрямованих на подолання негативних наслідків війни та посилення здатності соціуму до спротиву агресії.

Наразі існує низка підходів до виокремлення структурних елементів різних форм участі, в тому числі, громадянської, відображених у широкому спектрі їхніх вимірювальних моделей. Поряд з індикаторами поведінкових проявів участі, які становлять її основу, дослідники також використовують оцінки її самоефективності (Weber et al., 2024), атитюдів (Doolittle, Faul, 2013) чи зацікавленості нею (Gyan, 2021).

У вітчизняній науці наголос робиться на поведінкових проявах громадянської участі (Бекешкіна, 2019; Дембіцький, 2019b; Резнік, 2019), оцінці самоефективності громадянської активності (Дембіцький, 2019a) та характеристиках суб'єктів її здійснення (Любива, 2019).

Варто зазначити, що поведінка індивідів, яка є ключовим елементом участі, залежить від ступеня розуміння сфери, де вона відбувається, та викликає у індивіда певний емоційний відгук. З огляду на узгодженість перелічених фасетів у вимірювальних моделях, побудованих на первинних даних (Park, Hong, 2025), громадянська участь надалі розглядалася саме як багатовимірна. Комплексне вимірювання громадянської участі у цьому дослідженні передбачало звернення до її чотирьох структурних елементів: когнітивного, що стосується обізнаності про певну сферу; афективного, який відображає її сприйняття; статусного, який вказує на належність індивіда до інституцій, що її регулюють, а також поведінкового, який фіксує активність індивіда. Вказаний підхід до виокремлення структурних елементів участі апробовано також у розвідці Ю. Савельєва (Савельєв, 2013: с. 79).

Звідси когнітивний елемент громадянської участі стосувався обізнаності про ситуацію у країні; афективний — відчуття відповідальності за неї; статусний фіксував факт належності індивіда до категорій населення, утворення яких зумовлене війною, а поведінковий включав перелік конкретних дій індивідів у воєнних умовах (табл. 3).

¹ Варто відзначити, що студії поширення у соціумі певних форм допомоги за своїм змістом пов'язані з вивченням очікувань населення щодо них та їхнього зв'язку із суспільно-політичними орієнтаціями індивідів. Прикладом ґрунтовного дослідження такого напрямку є робота В. Степаненка (Степаненко, 2025).

Таблиця 3

Операціоналізація громадянської участі

Елемент	Запитання	Виміри	Категорії
Когні- тивний	Як часто Ви перевіряєте новини про події в країні?	Низький рівень	• Майже не перевіряю • Кілька разів на тиждень
		Високий рівень	• 1–2 рази на день • 3–5 разів на день • Майже щогодини
Афек- тивний	«”Те, що станеться з Украї- ною у майбутньому, — це не моя проблема, нехай ін- ші хвилюються за це” – це схоже чи не схоже на Вас?»	Низький рівень	• Дещо схоже на мене • Дуже схоже на мене
		Високий рівень	• Зовсім не схоже на мене • Мало схоже на мене
Статус- ний ¹	Чи належите Ви до перелічених категорій?	Суттєво заторкну- ла війна	• Військовослужбовець • Виїхав з тимчасово окупованих тери- торій на контрольовані Україною • Проживає на деокупованих територіях • Після вторгнення виїжджав за кордон, але повернувся в Україну
		Помірно заторкну- ла війна	• Після вторгнення не виїжджав за кордон
		Не заторк- нула війна	• До жодної з категорій не належав
Пове- дінко- вий ²	Що з переліченого Ви робите зараз?	Цивільна допомога	• Переказ коштів на ЗСУ • Допомога цивільним, які постраждали від війни за місцем свого проживання • Волонтерська діяльність на користь ЗСУ у вільний час; • Волонтерська діяльність на користь ЗСУ і в робочий час
		Військова допомога	• Допомога цивільним, постраждалим від війни, виїжджаючи у зони біля лі- нії фронту • Виготовлення зброї для ЗСУ • Перебування у ЗСУ на тилівій посаді поодаль від лінії фронту • Перебування у ЗСУ на тилівій посаді близько лінії фронту • Перебування у ЗСУ на бойовій посаді
		Відсутність допомоги	• Жодна з перелічених форм активності

¹ До категорії «помірно заторкнута війною» було включено тих, хто вказав лише альтерна-
тиву «після вторгнення не виїжджав за кордон».

² До категорії «цивільна допомога» належали ті, хто обирав у відповідь на запитання виключ-
но форми цивільної допомоги, до категорії «військова допомога» відносились ті, хто відзна-
чив хоча б одну з її форм.

Характеризуючи елементи громадянської участі, передусім відзначимо власний 67,9% респондентів її високий когнітивний рівень, за якого модальна частота перегляду новин сягала 1–2 рази на день (36,3%). Натомість удвічі менше опитаних (32,1%) демонстрували низьку когнітивну залученість, і 12,1% серед них майже не стежили за новинами.

Афективна складова участі теж була очікувано високою. Зовсім не підтримували перекладання відповідальності за долю країни на інших 66,3% респондентів, а ще 22,3% вказували незначну схильність до цього. Лише 6,3% більш-менш категорично визнавали, що про неї мають хвилюватись інші, а 5,2% не мали певної думки з цього питання.

Що ж до статусного елементу участі, то 9,7% опитаних наслідки війни жодним чином не заторкнули. З-поміж категорій, утворення яких зумовлене військовими діями, респонденти найчастіше ідентифікували себе як осіб, які не полишали кордонів країни (76,5%), здебільшого обираючи тільки цей пункт із переліку (68,6%). Однак слід зауважити, що й до початку війни істотна частка населення не перетинала кордону: за даними Інституту соціології НАНУ, у 2021 році 54,6% респондентів повідомляли, що жодного разу не користувалися можливостями безвізового відвідування країн ЄС.

Територіально війна позначилася на долі невеликої частини респондентів: приблизно по 7% опитаних або виїжджали з окупованих територій, або повернулись до України після виїзду за кордон, а 2,9% мешкали на деокупованих територіях. У лавах ЗСУ перебували ще 5,7% опитаних, проте слід зауважити, що частка буде заниженою через низьку доступність для опитувань категорії військових, зокрема й через те, що частина з них безпосередньо залучені до ведення бойових дій.

Нарешті, з-поміж поведінкових стратегій реагування населення на ситуацію основну становили перекази коштів на користь ЗСУ (56,4%), далі йшли допомога постраждалим цивільним (17,9%), волонтерство у вільний (11,1%) та в робочий (5,3%) час. Інші форми діяльності, тісно пов'язані з воєнними операціями (виготовлення зброї, різні посади у ЗСУ, допомога постраждалим цивільним біля лінії фронту), згадували лише 1–2% респондентів. Ще 24,7% осіб не вдавались до активних дій, які б могли вплинути на перебіг подій.

Отже, з-поміж елементів громадянської участі афективний був найбільш яскраво вираженим: 93,4% опитаних зазначали, що відчують відповідальність за майбутнє країни. Достатньо високим виявився і когнітивний рівень участі — майже не цікавилися подіями лише 12% респондентів. І хоча війна відчутною мірою зачепила лише близько п'ятої частини респондентів, більшість із них активно долучалася до підтримки країни, зосереджуючись переважно на формах цивільної допомоги (67,1%).

Надаючи комплексну характеристику громадянської участі населення, відзначимо, що її ключовим елементом виявився поведінковий, з яким — хоча й не надто щільно — були пов'язані решта складових. Так, для поведінкового елементу та решти трьох фіксувалися слабкі значимі зв'язки (значення критерію V Крамера варіювало у межах $[0,123; 0,207]$, $p < 0,001$). Щільність зв'язку між когнітивним, афективним і статусним елементами була вкрай низькою або ж зага-

лом він не був значимим¹. Тобто статус не зумовлював певних афектів чи рівня інформаційного залучення, так само як емоційна складова не залежала від рівня обізнаності про ситуацію.

Для визначення ключових конфігурацій громадянської участі було розглянуто комбінації вимірів її окремих елементів. У класифікації через слабкі диференціювальні можливості не було використано афективний елемент, оскільки низька емоційна участь спостерігалася лише у 6,3% респондентів, а ще 5,2% опитаних неможливо було класифікувати через невизначеність позиції. Також було об'єднано тих, кого війна незначною мірою зачепила, з тими, кого вона зовсім не зачепила, через незначний обсяг останньої категорії (9,7%). Не було класифіковано лише 2% опитаних, які не змогли чітко означити свою поведінку через віднесення її до певного пункту віяла відповідей.

Загалом було одержано типологію, яка включала 12 категорій, по 4 для кожного типу поведінки (табл. 4). Попри невелику загальну кількість осіб, які надавали військову допомогу, цю категорію не було об'єднано з іншими формами допомоги через її специфічний характер, а також важливість для розуміння всієї повноти конфігурацій участі.

Таблиця 4

Конфігурації громадянської участі

Статусний елемент	Поведінковий елемент					
	Утримання від допомоги		Цивільна допомога		Військова допомога	
	Когнітивний елемент		Когнітивний елемент		Когнітивний елемент	
	Низька поінформованість	Висока поінформованість	Низька поінформованість	Висока поінформованість	Низька поінформованість	Висока поінформованість
Суттєво заторкнула війна	I 1,9%	II 3,1%	V 3,3%	VI 8,6%	IX 1,7%	X 2,9%
Помірно заторкнула війна + не заторкнула війна	III 8,8%	IV 11,3%	VII 15,3%	VIII 40,3%	XI 0,9%	XII 1,8%

Примітки: Римськими цифрами позначено конфігурацію участі.
У таблиці наведено валідні відсотки осіб, які мають певну конфігурацію участі.

Як видно з таблиці, найбільш типові конфігурації громадянської участі утворювали надавачі цивільної допомоги, які не зазнали взагалі чи зазнали помірного впливу війни, маючи при цьому або значну обізнаність про ситуацію (VIII конфігурація, 40,3%), або низьку поінформованість про неї (VII конфігурація, 15,3%). Третьою за розміром виявилась IV конфігурація, утворена пасивними індивідами, які не відчували суттєвих наслідків війни, але були в курсі подій у країні (11,3%).

¹ Значення V Крамера для пар не перевищувало 0,04, а для статусного й афективного елементів він був незначимим.

Також за чисельністю вирізнялися з-поміж інших ще дві протилежні за своїми характеристиками конфігурації. III включала пасивних, низько залучених когнітивно та статусно осіб (8,8%), а VI, навпаки, була утворена тими, хто долучався до цивільної допомоги, суттєво потерпівши від війни та регулярно відстежуючи стан справ (8,6%).

Військова допомога, яка мала обмежене поширення через свої організаційні особливості, здебільшого була властива високо залученим інформаційно особам, яких війна суттєво заторкнула — X конфігурація (2,9%). Натомість найменш поширеною конфігурацією надання військової допомоги, уґрунтованої на низьких рівнях когнітивного та статусного залучення, була XI (0,9%).

Зауважимо, що попри те, що більшість населення презентувала конфігурації участі, пов'язані з активною поведінковою стратегією, відносно численними виявилися і представники пасивних — III (8,8%) та VI (11,3%) конфігурації, — спільним для яких було включення осіб, яких наслідки війни значною мірою не зачіпали.

Отже, основні конфігурації участі населення були пов'язаними зі значним когнітивним залученням і стратегіями посиленої допомоги, які формувалися внаслідок радше істотного афективного залучення, аніж впливу реального досвіду переживання наслідків війни.

Ексклюзія та громадянська участь

Ті чи ті форми залучення індивідів до соціального життя, їхні рівень та інтенсивність зумовлені низкою чинників. Так, згідно з ресурсною гіпотезою (resource hypothesis), активність долучення індивідів до інституціалізованих взаємодій у різних сферах соціального життя пов'язана з обсягами наявних у них ресурсів і доступних можливостей (Lancee, Van de Werfhorst, 2012; Karakos, 2013). Звідси можна припустити, що громадянська участь населення України також буде зумовлена рівнем ексклюзії серед нього. Тим паче, що статистичні дані вказують на невтішний тренд погіршення економічного забезпечення населення за роки війни. Згідно з висновками розвідки Інституту демографії та проблем якості життя НАН України, за період з 2021-го до 2023 року відбулося зростання монетарної бідності — частка домогосподарств, де середньодушовий дохід був нижчим за фактичний прожитковий мінімум, підвищилася від 20,6% до 35,5%. Так само збільшилася від 32,2% до 41,1% частка домогосподарств, які декларували неспроможність купувати найнеобхідніше (ЮНІСЕФ, 2024: с. 24).

Для тестування припущення про ресурсну зумовленість громадянської участі спочатку було перевірено існування зв'язку між її чотирма елементами та рівнем ексклюзії¹, а також економічною депривацією², яка спричинювала ексклюзію. Відповідно до значень критерію V Крамера, ресурсні обмеження були

¹ Змінна включає три категорії: ексклюзія; часткова ексклюзія / інклюзія; інклюзія, детально описані вище в рамках операціоналізації поняття.

² Змінна включає три категорії: бідні; особи з середніми доходами; заможні. Її побудову розглянуто при описі чинників соціальної ексклюзії.

пов’язані з ключовим елементом участі — поведінковим. Водночас щільність зв’язку виявилася вельми невисокою: для економічної депривації V Крамера становив 0,123 ($p < 0,001$), а для ексклюзії — дорівнював 0,058 ($p < 0,001$). Для решти пар змінних величина V Крамера не перевищувала 0,047 або й загалом була незначимою.

Надалі для зіставлення сили впливу ресурсних обмежень на поведінковий аспект громадянської участі було побудовано логістичну регресію ризиків пасивної поведінки. Залежну змінну моделі становив тип поведінки¹, а перелік її незалежних змінних відтворював наведений вище перелік ризиків ексклюзії (стать, вік, освіта, зайнятість, місце проживання, регіон, економічна депривація), проте тут до них додавався також і рівень ексклюзії.

Фінальна модель включала такі ризики пасивної поведінки: стать, регіон, освіта, зайнятість, економічна депривація та ексклюзія, які пояснювали 11,6%² варіативності залежної змінної. Точність прогнозу по категоріях сягала 63,5% (68,5% для надавачів допомоги та 58,2% для тих, хто її не надавав); параметри моделі наведено у таблиці 5.

Таблиця 5

Ризики пасивної поведінки, параметри моделі

Параметр	B	Стандартна похибка	Вальд	df	Значимість	$Exp(B)$
Константа	-0,072	0,122	0,351	1	0,554	0,930
Стать	0,226	0,060	14,285	1	0,000	1,254
Регіон:			46,128	3	0,000	
Захід	-0,571	0,088	41,809	1	0,000	0,565
Центр	-0,298	0,070	17,989	1	0,000	0,743
Південь	-0,103	0,103	0,991	1	0,319	0,902
Освіта	0,263	0,059	20,177	1	0,000	1,301
Зайнятість	-0,789	0,061	169,260	1	0,000	0,454
Економічна депривація:			55,462	2	0,000	
Бідні	0,581	0,099	34,148	1	0,000	1,787
Середні доходи	0,166	0,097	2,932	1	0,087	1,181
Рівень ексклюзії:			15,622	2	0,000	
Ексклюзія	0,349	0,089	15,570	1	0,000	1,418
Часткова ексклюзія/інклюдія	0,170	0,074	5,327	1	0,021	1,185

Примітки: У моделі визначаються шанси потрапити до категорії пасивних. Референтні категорії змінних моделі: для статі — жінка; для регіону — Схід; для освіти — вища; для зайнятості — незайнятий; для економічної депривації — заможні; для рівня ексклюзії — інклюдовані.

¹ Залежна змінна мала дві категорії: надавачів допомоги (як цивільної, так і військової) й тих, хто її не надавав. З огляду на відносно невелику частку осіб, які не надавали допомогу, значення змінної було зважено таким чином, щоб збалансувати відсотки активних і пасивних (вагові коефіцієнти становили: для активних 1, для пасивних 3).

² Згідно з критерієм Нагелкерка.

Інтерпретуючи параметри моделі, передусім відзначимо часткове підтвердження ресурсної гіпотези. Попри те, що ексклюзія та економічна депривація зберігають свою значимість як предиктори пасивної поведінки за умов контролю їхнього впливу соціодемографічними чинниками, їхні пояснювальні можливості є доволі низькими. Відповідно до змін значення R^2 , додавання цих чинників до моделі підвищує її прогностичну якість приблизно на 1%.

Загалом шанси бути пасивними підвищуються у незайнятих чоловіків без вищої освіти зі Східного регіону, які мають низькі доходи та є частково або повністю ексклюзованими. Інтерпретуючи одержані дані під кутом зору ресурсної гіпотези, можемо спостерігати більшу схильність до пасивності серед уразливих категорій. Виняток становлять жінки, для яких, очевидно, вагомим чинником є вищий, аніж у чоловіків, рівень емпатії, а отже, і схильності до надання допомоги (Chen, Lu, Liu, Lin, 2014).

Найсильніші відмінності у шансах потрапити до категорії тих, хто не надає допомогу, спостерігаються для незайнятих, у яких вони у 2,2 рази більші, аніж у тих, хто працював на момент опитування ($OR = 0,454, p < 0,001$).

Звертаючись до часток ексклюзованих серед представників описаних раніше конфігурацій громадянської участі, зазначимо, що значимі розбіжності ($p < 0,001$), наявні для II та VII (33,9% проти 16,8%). Тобто серед пасивних опитаних з високим когнітивним та статусним залученням відсоток виключених майже вдвічі більший, аніж серед активних, які мало обізнані у ситуації та не зазнали суттєвого впливу війни.

Для економічної депривації ці розбіжності були дещо чіткішими: для всіх чотирьох конфігурацій пасивної поведінки відсоток бідних виявився вищим, аніж у VIII конфігурації (цивільна допомога інформаційно залучених індивідів, яких слабо або взагалі не заторкнула війна) та у надавачів військової допомоги (крім XI конфігурації з низьким когнітивним і статусним залученням) — відповідні частки становили 60,6–65,7% у перших проти 28,9–40% у других ($p < 0,001$).

Назагал порівняння представників різних конфігурацій участі за рівнем депривації та ексклюзії вказує на існування тенденції звуження поля діяльності внаслідок низької ресурсної бази, однак ця тенденція була помітно виразнішою у разі звернення до економічної депривації, аніж до ексклюзії. Поясненням цього можуть бути гірші диференціальні можливості показника ексклюзії через опертя на суб'єктивне сприйняття нестачі блага чи можливості, яке набуває більшої гостроти в разі суттєвого погіршення життєвих умов під час війни.

Отже, підсумуємо, що обмеженість ресурсів, яка у воєнний час може підвищуватися, все ж не надто сильно зумовлює участь. Високе афективне залучення утворює підґрунтя для формування мотивації для активних дій індивідів з різними можливостями, що є значною перевагою мобілізації зусиль населення у воєнний час.

Водночас простежуються тренди відсторонення від надання допомоги тих, чия ресурсна база є слабкою, дещо яскравіші, якщо йдеться про економічну

депривацію, аніж про ексклюзію. Ризики відсторонення від громадянської участі вказаних вразливих категорій можуть поглиблюватися із плином часу через подальше виснаження ресурсної бази.

Висновки

Рівень ексклюзії в українському суспільстві характеризувався суттєвою глибиною та рівнем — половині опитаних бракувало трьох з шести базових ресурсів і можливостей, при цьому п'ятій частині респондентів не вистачало більш як п'яти з них. Головний ризик потрапляння до категорії ексклюзованих становила економічна депривація, до якої додавалися чинники статі, низького рівня освіти та регіону.

Громадянська участь населення України була високою, передусім у вимірах її афективного та когнітивного елементів. Щодо статусного елементу, то попри незначну кількість тих, кого не зачепили наслідки війни, найпоширенішою формою її впливу виявилася відсутність виїздів за кордон. Водночас на поведінковому рівні респондентам було властивим надання допомоги для подолання руйнівних наслідків військових дій.

З-поміж дванадцяти конфігурацій громадянської участі, які презентували комбінації вимірів когнітивного, статусного та поведінкового залучення, найпопулярніша відповідала цивільній допомозі добре обізнаних у ситуації індивідів, які відчували наслідки війни незначною мірою або й взагалі не відчували.

Громадянська участь населення України була слабко пов'язаною з виключенням і взагалі наявністю певного обсягу ресурсів. Відносно невисокі пояснювальні можливості відповідних змінних моделі пасивної поведінки вказують на збереження впливу загального згуртування у боротьбі проти спільного ворога із залученням всіх доступних засобів.

Попри обмежену предиктивну силу ексклюзії для прогнозування пасивності населення, її подальше поглиблення несе загрозу зниження залучення населення до активностей, спрямованих на поміч іншим, про що свідчать вищі частки економічно депривованих та ексклюзованих серед конфігурацій участі, пов'язаних з утриманням від надання допомоги.

Джерела

Бекешкіна, І. (2019). Українське громадянське суспільство: самооцінка і діагностика. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 3, 18–21.

Дембійський, С. (2025). Модель національної стійкості у просторі суспільних конфігурацій: нариси. Взято з: https://isnasu.org.ua/analytics/010_Dembistkiy_-_Model_natsionalnoi_stijkosti.php

Дембійський, С. (2024). Соціологічний моніторинг «Українське суспільство»: Зміни громадської думки впродовж війни. Взято з: <https://www.facebook.com/photo?fbid=530109772903971&set=pcb.530114612903487>

Дембійський, С.С. (2019а). Установки на громадську активність в Україні: аналіз показників основних соціально-демографічних груп (2016 та 2018 роки). *Вісник НТУУ КПІ. Політологія. Соціологія. Право*, 1(41), 6–16.

Дембіцький, С. (2019b). Установки на громадську активність та інші компоненти політичної свідомості в різних електоральних групах на передодні другого туру виборів Президента України у 2019 році. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 3, 28–30.

Любима, Т. (2019). Соціологічний портрет членів громадських організацій. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 3, 26–28.

Оксамитна, С., Хмелько, В. (2004). Соціальна ексклюзія в Україні на початковій стадії реставрації капіталізму. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 3, 66–77.

Резнік, О. (2019). Проблема соціологічних вимірів громадянського суспільства в Україні. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 3, 12–15.

Савельєв, Ю.Б. (2013). Участь як прояв соціального включення в процесі модернізації: Україна в європейському контексті (1999–2010 рр.). *Український соціум*, 2(45), 77–98.

Степаненко, В.П. (2025). Соціологічні дослідження поточного стану та динаміки солідарних суспільних взаємодій під час війни: За матеріалами доповіді на засіданні Президії НАН України 5 березня 2025 року. *Вісник Національної академії наук України*, 5, 45–53.

ЮНІСЕФ Україна (2024). Соціально-економічний стан домогосподарств України (за результатами загальнодержавного вибіркового обстеження соціально-економічного стану домогосподарств, проведеного у грудні 2023 року – лютому 2024 року). Взято з: [https://www.unicef.org/ukraine/media/46041/file/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE-%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B8CC%86%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%2025.07.24%20\(1\).pdf](https://www.unicef.org/ukraine/media/46041/file/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE-%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B8CC%86%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%2025.07.24%20(1).pdf)

Barrett, M., Brunton-Smith, I. (2014). Political and Civic Engagement and Participation: Towards an Integrative Perspective. *Journal of Civil Society*, 10(1), 5–28.

Carrino, L., Farnia, L., Giove, S. (2024). Measuring Social Inclusion in Europe: a Non-Additive Approach with the Expert-Preferences of Public Policy Planners. *Journal of the Royal Statistical Society. Series A: Statistics in Society*, 187(1), 231–259.

Chen, W., Lu J., Liu, L., Lin, W. (2014). Gender Differences of Empathy. *Advances in Psychological Science*, 22(9), 1423–1434.

Cnaan, R.A., Park, S. (2016). The Multifaceted Nature of Civic Participation: A Literature Review. *Voluntaristics Review*, 1(1), 1–73.

Costas, J., Prokhorova, A., Stepanenko, V., Sudyn, D., Yermolenko, V., Zaremba-Kosovych, H. (2025). Academic activism in time of war: Voices from Ukraine. *Organization*, 32(5), 760–771.

Cuesta, J., López-Noval, B., Niño-Zarazúa, M. (2024). Social Exclusion Concepts, Measurement, and a Global Estimate. *PLoS ONE*, 19(2), e0298085. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0298085>

Doolittle, A., Faul, A.C. (2013). Civic engagement scale: A validation study. *Sage Open*, 3(3), 1–7.

Fedinec, C. (2023). The Ukrainian civil volunteer movement during wartime (2014–2022). *Ukraine's Patronal Democracy and the Russian Invasion: The Russia-Ukraine War*, 1, 331–352.

Gyan, C. (2021). Community development participation scale: A development and validation study. *Community Development*, 52(4), 459–472.

Hashidate, H., Shimada, H., Fujisawa, Y., Yatsunami, M. (2021). An overview of social participation in older adults: concepts and assessments. *Physical Therapy Research*, 24(2), 85–97.

Karakoc, E. (2013). Economic inequality and its asymmetric effect on civic engagement: Evidence from post-communist countries. *European Political Science Review*, 5(2), 197–223.

Koster, M., Nakken, H., Pijl, S.J., van Houten, E.J., Lutje Spelberg, H.C. (2008). Assessing social participation of pupils with special needs in inclusive education: The construction of a teacher questionnaire. *Educational Research and Evaluation*, 14(5), 395–409.

Lancee, B., Van de Werfhorst, H.G. (2012). Income inequality and participation: A comparison of 24 European Countries. *Social Science Research*, 41(5), 1166–1178.

Marlier, E., Atkinson, A.B. (2010). Analyzing and measuring social inclusion in a global context. *Journal of Policy Analysis and Management*, 29, 285–304.

Nekoei, A., Sinn, F. (2021). Social inclusion: definition and measurement. SSRN, July 26. Retrieved from: <https://ssrn.com/abstract=3893489>

Newton, K., Giebler, H. (2008). Patterns of participation: political and social participation in 22 nations. *Discussion Paper*, Berlin, July, 2008. Retrieved from: <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-197146>

Pantazis, C., Ruspini, E. (2006). Gender, poverty and social exclusion. In: *Poverty and Social Exclusion in Britain* (ch. 13). Bristol, UK: Policy Press. <https://doi.org/10.51952/9781447366843.ch013>

Park, J., Hong, A.J. (2025). Development and validation of civic engagement scale. *Humanities and Social Sciences Communications*, 12(1483), 1–18.

Silver, H. (2010). Understanding social inclusion and its meaning for Australia. *Australian Journal of Social Issues*, 45(2), 183–211.

UNDP. (2011). *Beyond Transition: Towards Inclusive Societies. Regional Human Development Report*. Bratislava: UNDP Regional Bureau for Europe and the CIS.

UNDP Ukraine. (2011). *Towards Social Inclusion. National Human Development Report*. Kyiv: UNDP.

Weber, P.S., Weber, J.E., Sleeper, B.R., Schneider, K.L. (2004). Self-efficacy toward service, civic participation and the business student: Scale development and validation. *Journal of Business Ethics*, 49(4), 359–369.

Отримано 28.10.2025

Прийнято до друку після рецензування 12.12.2025

Опубліковано 03.03.2026

References

Barrett, M., Brunton-Smith, I. (2014). Political and civic engagement and participation: Towards an integrative perspective. *Journal of Civil Society*, 10(1), 5–28.

Bekeshkina, I. (2019). Ukrainian civil society: self-assessment and diagnostics. [In Ukrainian]. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 3, 18–21. [=Бекешкіна 2019].

Carrino, L., Farnia, L., Giove, S. (2024). Measuring social inclusion in Europe: a non-additive approach with the expert-preferences of public policy planners. *Journal of the Royal Statistical Society. Series A: Statistics in Society*, 187(1), 231–259.

Chen, W., Lu, J., Liu, L., Lin, W. (2014). Gender differences of empathy. *Advances in Psychological Science*, 22(9), 1423–1434.

Cnaan, R. A., Park, S. (2016). The multifaceted nature of civic participation: A literature review. *Voluntaristics Review*, 1(1), 1–73.

Costas, J., Prokhorova, A., Stepanenko, V., Sudyn, D., Yermolenko, V., Zarembo-Kosovych, H. (2025). Academic activism in time of war: Voices from Ukraine. *Organization*, 32(5), 760–771.

Cuesta, J., López-Noval, B., Niño-Zarazúa, M. (2024) Social exclusion concepts, measurement, and a global estimate. *PLoS ONE*, 19(2), e0298085. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0298085>

Dembitsky, S. (2024). *Sociological Monitoring «Ukrainian Society»: Changes in Public Opinion During the War*. [In Ukrainian]. Retrieved from: <https://www.facebook.com/photo?fbid=530109772903971&set=pcb.530114612903487> [=Дембіцький 2024].

Dembitsky, S. (2025). *Model of National Resilience in the Space of Social Configurations: Essays*. [In Ukrainian]. Retrieved from: https://isnasu.org.ua/analytics/010_Dembistkiy_-_Model_natsionalnoi_stijkosti.php [=Дембіцький 2025].

Dembitsky, S.S. (2019a). Attitudes towards civic activity and other components of political consciousness in different electoral groups on the eve of the second round of the presidential elections of Ukraine in 2019. [In Ukrainian]. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 3, 28–30. [=Дембіцький 2019a].

Dembitsky, S.S. (2019b). Attitudes towards civic activity in Ukraine: analysis of indicators of main socio-demographic groups (2016 and 2018). [In Ukrainian]. *Bulletin of NTUU KPI. Political Science. Sociology. Law*, 1(41), 6–16. [=Дембіцький 2019b].

Doolittle, A., Faul, A.C. (2013). Civic engagement scale: A validation study. *Sage Open*, 3(3), 1–7.

- Fedinec, C. (2023). The Ukrainian civil volunteer movement during wartime (2014–2022). *Ukraine's Patronal Democracy and the Russian Invasion: The Russia-Ukraine War*, 1, 331–352.
- Gyan, C. (2021). Community development participation scale: A development and validation study. *Community Development*, 52(4), 459–472.
- Hashidate, H., Shimada, H., Fujisawa, Y., Yatsunami, M. (2021). An overview of social participation in older adults: concepts and assessments. *Physical Therapy Research*, 24(2), 85–97.
- Karakoc, E. (2013). Economic inequality and its asymmetric effect on civic engagement: Evidence from post-communist countries. *European Political Science Review*, 5(2), 197–223.
- Koster, M., Nakken, H., Pijl, S.J., van Houten, E. J., Lutje Spelberg, H.C. (2008). Assessing social participation of pupils with special needs in inclusive education: The construction of a teacher questionnaire. *Educational Research and Evaluation*, 14(5), 395–409.
- Lancee, B., Van de Werfhorst, H. G. (2012). Income inequality and participation: A comparison of 24 European Countries. *Social Science Research*, 41(5), 1166–1178.
- Liubyva, T. (2019). Sociological portrait of members of public organizations. [In Ukrainian]. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 3, 26–28. [=Любыва 2019].
- Marlier, E., Atkinson, A.B. (2010). Analyzing and measuring social inclusion in a global context. *Journal of Policy analysis and Management*, 29, 285–304.
- Nekoei, A., Sinn, F. (2021). Social Inclusion: Definition and Measurement. SSRN, July 26. Retrieved from: <https://ssrn.com/abstract=3893489>
- Newton, K., Giebler, H. (2008). Patterns of participation: Political and social participation in 22 nations. *Discussion Paper*, Berlin, July 2008. Retrieved from: <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-197146>
- Oksamytna, S., Khmelko, V. (2004). Social exclusion in Ukraine at the initial stage of the restoration of capitalism. [In Ukrainian]. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 3, 66–77. [=Оксамитна, Хмелько 2004].
- Pantazis, C., Ruspini, E. (2006). Gender, poverty and social exclusion. In: *Poverty and Social Exclusion in Britain* (ch. 13). Bristol, UK: Policy Press. <https://doi.org/10.51952/9781447366843.ch013>
- Park, J., Hong, A.J. (2025). Development and validation of civic engagement scale. *Humanities and Social Sciences Communications*, 12(1483), 1–18.
- Reznik, O. (2019). The problem of sociological dimensions of civil society in Ukraine. [In Ukrainian]. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 3, 12–15. [=Резнік 2019].
- Savelyev, Yu.B. (2013). Participation as expression of social inclusion in the process of modernization: Ukraine in the European context (1999–2010). [In Ukrainian]. *Ukrainian Socium*, 2(45), 77–98. [=Савельєв 2013].
- Silver, H. (2010). Understanding Social Inclusion and Its Meaning for Australia. *Australian Journal of Social Issues*, 45(2), 183–211.
- Stepanenko, V.P. (2025). Sociological studies of the current state and dynamics of solidary social interactions in wartime: Based on the materials of the report at the meeting of the Presidium of the NAS of Ukraine, March 5, 2025. [In Ukrainian]. *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 5, 45–53. [=Степаненко 2025].
- UNDP Ukraine. (2011). *Towards Social Inclusion. National Human Development Report*. Kyiv: UNDP.
- UNDP. (2011). *Beyond Transition: Towards Inclusive Societies. Regional Human Development Report*. Bratislava: UNDP Regional Bureau for Europe and the CIS.
- UNICEF Ukraine. (2024). *Socio-Economic Status of Households in Ukraine (Based on the Results of the Nationwide Sample Survey of the Socio-Economic Status of Households, Conducted in December 2023 – February 2024)*. [In Ukrainian]. Retrieved from: [https://www.unicef.org/ukraine/media/46041/file/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE-%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B8%CC%86%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%2025.07.24%20\(1\).pdf](https://www.unicef.org/ukraine/media/46041/file/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE-%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B8%CC%86%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%2025.07.24%20(1).pdf) [=ЮНІСЕФ Україна 2024].

Weber, P.S., Weber, J.E., Sleeper, B.R., Schneider, K.L. (2004). Self-efficacy toward service, civic participation and the business student: Scale development and validation. *Journal of Business Ethics*, 49(4), 359–369.

Received 28.10.2025

Accepted for publication after review 12.12.2025

Published 03.03.2026

ЛІНА МАЛИШ

Ексклюзія та громадянська участь у воєнний час: виміри, ризики та зв'язок

У статті з'ясовуються параметри ексклюзії та громадянської участі в українському суспільстві та зв'язок між ними. Одержані висновки ґрунтуються на масиві даних соціологічного моніторингу «Українське суспільство» Інституту соціології НАН України за 2024 рік (N = 4101).

Ексклюзія визначалась як доступність індивідам благ і можливостей, необхідних для задоволення їхніх основних потреб. Перелік її індикаторів включав достатність опитаним здоров'я, хорошого житла, необхідної медичної допомоги, повноцінного проведення відпустки та дозвілля, а також відповідності харчування їхнім смакам. Додатково було обчислено показники рівня ексклюзії (кількість недоступних благ) та її глибини (частки осіб, віднесених до категорій ексклюзованих; частково ексклюзованих; інклюзованих).

Громадянська участь визначалась як сукупність форм активності, спрямованих на подолання негативних наслідків війни і посилення стійкості соціуму. Така участь мала чотири елементи: когнітивний (обізнаність про ситуацію у країні); афективний (відчуття відповідальності за майбутнє країни); статусний (належність індивіда до категорій населення, утворених війною); поведінковий (перелік конкретних дій індивідів у воєнних умовах). На підставі комбінацій вимірів елементів було визначено дванадцять конфігурацій громадянської участі. Було зафіксовано суттєві рівень та глибину ексклюзії, основний ризик якої пов'язаний з економічною депривацією. Громадянська активність населення виявилася високою, передусім у вимірах її афективного та когнітивного елементів. Основну конфігурацію участі становила посиljena допомога осіб з високим когнітивним залученням, яких слабо заторкнула війна. Зв'язок між ексклюзією та громадянською участю був слабким, найяскравіші відмінності спостерігалися між окремими конфігураціями, які стосувалися пасивної та активної поведінки.

Ключові слова: ексклюзія; рівень ексклюзії; глибина ексклюзії; ризики ексклюзії; громадянська участь; елементи громадянської участі; конфігурації громадянської участі; побудова показників

LINA MALYSH

Exclusion and civic participation in wartime: dimensions, risks, and association

The article examines the parameters of exclusion and civic participation in Ukrainian society and their link. The findings are based on data from the Sociological Monitoring «Ukrainian Society» conducted by the Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine in 2024 (N = 4101).

Exclusion was defined as the lack of scarce resources and opportunities necessary to satisfy individuals' basic needs. The list of scarce resources and opportunities includes health, good housing, essential medical care, good vacation and leisure, and choosing food according to taste. In addition, indicators of the level of exclusion (the number of exclusive scarce resources and opportunities) and its depths (share of the categories of excluded, partially excluded, and included) were calculated.

Civic participation was defined as a set of forms of activity aimed at counteracting the negative consequences of the war, as well as at strengthening the stability of society. There are four of its elements: cognitive (awareness of the situation in the country); affective (responsibility for the future of the country); status (belonging to the category of people affected by the war); and behavioral (set of actions of individuals in military conditions). Twelve configurations of civic participation were identified based on the combination of the elements' gradations.

A significant level and depth of exclusion were found, and the main risk of being excluded was economic deprivation. The level of civic participation was high, especially the levels of its affective and cognitive elements. The main configuration of civic participation was civic help among people with high cognitive engagement, who were weakly affected by the war. The link between exclusion and civic participation was weak; the most substantial differences were observed between several configurations, representing passive and active help strategies.

Keywords: *exclusion; level of exclusion; depth of exclusion; risks of exclusion; civic participation; elements of civic participation; configurations of civic participation; construction of indicators*